

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ І ТЕОРЕТИЧНІ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT
AND THEORETICAL PARADIGMS OF THE
DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.12.092>

УДК 330.8:332.2; 339.5; 336.1; 351(477)

JEL: A11, B31, F40, H10, Q17

В.В. НЕБРАТ, д-р екон. наук, с. н. с.,
завідувачка відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: victoria_nebrat@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>

НАУКОВА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ КАРАЗИНА ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ Й ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ (до 250-річчя від дня народження)

Розглянуто зміст і актуальність наукової спадщини Василя Каразіна, зокрема концепції «Домоводства» як теорії побудови національного господарства. З'ясовано пріоритети політики відновлення економіки України, її подальшого розвитку і зміцнення міжнародних позицій через призму поглядів видатного громадського діяча, подвижника науки й освіти.

Ключові слова: *Василь Каразін; історія української економічної думки; концепція «Домоводства»; економічна роль держави; протекціонізм; інновації; людський потенціал відбудови; кліматичні зміни; стратегія відбудови.*

Цьогоріч виповнилося 250 років від дня народження нашого славетного співвітчизника, українського просвітителя, громадського діяча, енциклопедично освіченої людини, вченого і винахідника, засновника Харківського університету **Василя Назаровича Каразіна** (1773—1842). У час, коли українська нація потребує моральних та інтелектуальних авторитетів для утвердження своєї державної спроможності, коли набуло імперативного характеру питання теперішнього і майбутнього України, ми звертаємося до

Ц и т у в а н н я: Небрат В.В. Наукова спадщина Василя Каразіна для відновлення й зміцнення економіки України (до 250-річчя від дня народження). *Економіка України*. 2023. № 12. С. 92—111. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.12.092>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

нашої історії у пошуках ідейно-теоретичної спадщини, яка може і повинна слугувати підґрунтям для захисту, відновлення й розвитку нашої держави і національного господарства. Василь Каразін належить до плеяди видатних постатей, які заклали основи формування освіченої і прогресивної української нації, збагатили українську і світову економічну думку новими підходами до розуміння й розвитку національного господарства в епоху становлення системи міжнародних економічних відносин. Його праці та життєвий шлях стали предметом низки досліджень, зокрема в галузях історії освітніх і управлінських реформ, винахідництва, краєзнавчих студій.

Отже, **мета статті** — на основі розкриття змісту і напрямів діяльності В. Каразіна виявити значення і потенціал його економічної та науково-просвітницької спадщини для вирішення актуальних завдань захисту і відбудови України.

ДЖЕРЕЛА СВІТОГЛЯДУ І ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ

Звертаючись до постаті Василя Каразіна як одного з найвидатніших представників української інтелектуальної еліти, прогресивного мислителя й громадського діяча, варто усвідомлювати, що його науково-просвітницька, реформаторська і дослідницько-експериментальна діяльність припали на кінець XVIII — початок XIX ст. У той час більшість українських територій, зокрема й мала батьківщина Василя Каразіна — Слобожанщина, входили до складу Російської імперії. У економіці домінувало аграрно-кріпосницьке господарство, а політичне життя визначалося станово-ієрархічною системою влади й підпорядкування, очолюваною московським царем.

Початкову освіту, як більшість дітей поміщиків, він здобув удома. Важливим чинником формування особистості стала родинна атмосфера, де панували ліберальні ідеї освіченого дворянства. Василь Каразін від батьків засвоїв цінності служіння батьківщині, обов'язку перед суспільством, а також світоглядні настанови архаїчного патерналізму — відповідальності перед Богом за селян-кріпаків. Великий вплив на молодого Каразіна справило особисте знайомство з Григорієм Сковородою, який прожив останній рік свого життя в Іванівці (тепер — Сковородинівка), у маєтку вітчима Василя Каразіна Андрія Ковалевського. Пізніше, уже на схилі років, у листі до І. Бецького, видавця українського альманаху «Молодик», В. Каразін називав Сковороду «Українським нашим філософом», наголошуючи, що «ми під чубом і в українській світці мали свого Піфагора, Орігена і Лейбніца» [1, с. 913]. Спілкування з філософом-містиком, осмислення його життєвих настанов, безперечно, надали імпульсу власним духовним пошукам майбутнього мислителя-реформатора, пробудили невситиму любов до пізнання світу й прагнення втілювати знання в практичній діяльності задля покращення життя людей.

Серед чинників формування світогляду і життєвої позиції В. Каразіна дослідники [2; 3; 4] виокремлюють також поліетнічне походження (мати була представницею давнього козацького роду, а батько — виходець з Балканського півострова), що надало його характеру особливій пристрасності в прагненні зробити щось грандіозне, по-справжньому значуще. Він добре знав світову літературу, особливо праці, що порушували суспільні й освітні проблеми; володів декількома мовами (французькою, німецькою, латинню), у побуті й листах до членів сім'ї часто послуговувався українською.

Родина забезпечила В. Каразіну виграшний старт кар'єри — військової службу в Петербурзі, у лейб-гвардії Семенівського полку. Проте, за його власним свідченням, «на службі у Лейб-гвардії Семенівському полку перебував за списками з 1785 року, але фактично — ніколи. Пристрасть моя до наук і філософський спосіб життя, яке я почав вести майже з мого дитинства, зрештою, стан здоров'я, відлучили мене від цієї думки назавжди. <...> Я добровільно відмовився від чину, незважаючи на зусилля моїх рідних» [1, с. 613]. Молодий дворянин одразу означив свої власні прагнення й почав відвідувати лекції з математики, фізики, хімії, медицини в Гірничому корпусі — на той час найкращому навчальному закладі Російської імперії. Цей факт біографії В. Каразіна варто пам'ятати, аналізуючи його спадщину і її сучасне значення. Саме глибокі знання природничих наук стали базисом не лише наукового світогляду, а й раціонального конструктивного підходу до питань модернізації економіки і системи державного управління, глибокого розуміння ролі освіти й науки в суспільному поступі.

КОНЦЕПЦІЯ «ДОМОВОДСТВА» ЯК ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Науковий світогляд і громадянська позиція Василя Каразіна найбільш системно представлені в його концепції «Домоводства». Цей термін належить трактувати з урахуванням історико-конкретних умов його запровадження Василем Каразіним. Після завершення війни 1812 р. з Наполеоном постало питання повоєнної відбудови і формування цілісної та продуктивної системи господарства. Каразін запропонував ідею відродження й розвитку економіки на основі опанування власних ресурсів, їх переробки, налагодження місцевого виробництва і формування господарства, підпорядкованого інтересам економічного зміцнення держави. У сучасній термінології — ішлося про побудову **національної економіки як цілісної системи**, формування ланцюгів створення вартості й завершеного циклу виробництва, територіально-галузеву оптимізацію структури господарства задля максимального забезпечення добробуту населення, посилення економічного потенціалу і міжнародних позицій країни.

Найбільш повно концепцію «Домоводства» було викладено її автором у січні 1813 р. на засіданні Філотехнічного товариства — громадської організації, заснованої з ініціативи В. Каразіна для розвитку промисловості й упровадження технічних новинок у виробництво. У «Доповіді про необхідність за теперішніх обставин посилити Домоводство» [5, с. 1—35] Каразін, передусім, окреслив наслідки війни для господарства і населення, наголосивши, що «загибель людей і капіталів нелегко відновити». Разом з тим він визначив основні напрями діяльності, зорієнтовані на повоєнне відновлення. Звертаючись до поміщиків-землевласників, Каразін закликав до відновлення виробництва, зменшення непродуктивних втрат, подолання традиційної пасивності дворянства, формування поміщицького підприємництва шляхом упровадження промислових технологій переробки сільськогосподарської продукції. Одна з провідних ідей концепції «Домоводства» полягала в оптимізації поєднання сільськогосподарського і промислового виробництв на основі широкого використання місцевих ресурсів і нових технологій, що відповідає сучасним потребам та імперативам відбудови економіки України.

У «Промові про користь просвітництва у Домоводстві, або природний зв'язок Домоводства з іншими знаннями» [6, с. 259—290] В. Каразін наголошував на інституційних передумовах і складниках успішної відбудови й подальшого розвитку економіки. Так, він виокремив роль історико-культурного чинника у відродженні ефективного господарства, значення народних традицій відповідального землекористування й ощадливого ведення господарства. Виявляючи живий інтерес до історичної спадщини свого народу, В. Каразін послідовно відстоював необхідність модернізації господарства, тобто вказав шлях поєднання традицій і новацій у повоєнній трансформації економіки, коли необхідно не лише відновити зруйноване і досягти попереднього рівня виробництва, а й вийти на нову якість господарювання і вищий щабель виробництва. Для того періоду, коли жив і працював В. Каразін, це були завдання переходу від традиційно-аграрного до аграрно-промислового господарства. Для України в сучасних реаліях — «вбачається як бажаним, так і доцільним при повоєнній реструктуризації економіки загалом і промисловості зокрема зберегти та зміцнити її індустріальний характер, використовуючи в тому числі й можливості для розвитку постіндустріальних видів діяльності» [7, с. 57]. Така стратегія структурних трансформацій має органічно поєднувати організаційно-технологічний та інституційний складники, тобто, поряд з технічною модернізацією виробництва і розвитком нових видів діяльності, потрібні перебудова й удосконалення механізмів управління змінами, координації економічної взаємодії та мотивації дій господарюючих суб'єктів.

В. Каразін у поняття «домоводство» укладав ефективний спосіб управління власністю, що сприяв розвитку господарства і зростанню народного добробуту. Саме з таких позицій він виступив з обґрунтуванням ліберальних реформ у сільському господарстві, відстоював принципи

свободи економічної діяльності всіх класів суспільства, доступності економічних ресурсів для продуктивної діяльності, прямо поставив питання про необхідність змін законодавства для прогресивних перетворень у напрямі розвитку приватного підприємництва. Саме визначеність законів, на думку вченого, становить основу вільної і активної господарської діяльності [1, с. 17].

Варто виокремити ще такий аспект концепції «Домоводства» — одним з наслідків «просвітництва селян у справах землеробства та промисловості» вчений-новатор вважав зміну якості соціальних відносин як результат консолідації зусиль задля досягнення спільних цілей. Для сучасного забезпечення успішної відбудови, подальшого розвитку і зміцнення національної економіки України важливо віднайти механізми інклюзії усіх верств населення і поєднання різних господарських форм. В. Каразін відзначав необхідність розвитку і підтримки селянських дрібних промислів і ремесел, які не потребують великих вкладень капіталу, але можуть задовольнити місцеві потреби й надати імпульсу відродженню краю.

На сьогодні розвиток сільського підприємництва і зміцнення самоврядності місцевих громад є важливими підйомами відновлення звільнених територій, що зазнали окупації, і розбудови економіки України в цілому. Сучасними формами розвитку дрібних промислів є крафтове виробництво, місцеві кооперативи та інші форми асоціації сільгоспвиробників, локальні мережі місцевої переробки і реалізації аграрної продукції тощо. Крім того, «для повоєнного відновлення українського села загалом і сільськогосподарського виробництва зокрема рушієм можуть стати сучасні світові тренди розвитку солідарної економіки, а саме: диверсифіковані напрями кооперації (енергетичні, орендні, житлово-комунальні кооперативи); організаційні господарські форми шерингової економіки (економіка спільного використання ресурсів)» [8, с. 55].

Василь Каразін наголошував на важливій ролі комерції у відродженні господарства, адже фінансово-торгова верства має розумно розпорядитися своїми капіталами для блага і процвітання країни — задовольнити виробничі й споживчі потреби в умовах повоєнної скрути і бідності, наситити ринок товарами, забезпечити їх рух і постачання споживачам. Товарно-грошові зв'язки забезпечують єдність господарства, включення всіх регіонів країни і виробників у економічний колообіг. Для сучасної української економіки розвиток внутрішнього ринку передбачає не лише релокацію і перезапуск підприємств, а й відродження торговельної системи на інноваційній основі. Зокрема, новітні технології у торгівлі й логістиці можуть підтримати малий і середній бізнес. Крім того, як зазначено в науковій доповіді «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України», «в умовах панування у вітчизняному аграрному секторі великого бізнесу електронна торгівля з акцентом на роздрібну і дрібнооптову торгівлю підтримує фермерський рух і дрібнотоварне виробництво в сільських громадах [7, с. 231].

Формування єдиного цілісного господарства, де всі ресурси задіяні для виробництва благ, а праця примножує народний добробут, де спільними зусиллями зміцнюються економічний потенціал і державна могутність, — це, на думку Каразіна, правильне Домоводство.

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

Фундаментом наукової, просвітницької, суспільно-політичної і державної діяльності Василя Каразіна було визнання необхідності інституційного забезпечення й правового регулювання господарства на основі утвердження принципів економічної свободи і громадянської відповідальності. У низці науково-публіцистичних праць, листів до найвищих урядових посадовців Російської імперії і особисто до царя він запропонував систему заходів, спрямованих на зміцнення фінансів, примноження багатства держави, підвищення народного добробуту і посилення міжнародної конкурентоспроможності виробництва. У основу його проєктів було покладено ідеї **активної діяльності держави**, коли вона виступає джерелом прогресивних перетворень. Запропонована В. Каразіним програма реформ відповідала його суспільно-політичному ідеалу політичного устрою країни у формі конституційної монархії та його науковому світогляду, що базувався на ліберальних і гуманістичних цінностях. Процвітання країни і народний добробут мислитель-просвітник вважав найвищою метою державної діяльності.

Ключове значення для аналізу суспільних поглядів В. Каразіна і проєкту запропонованих ним суспільно-політичних і економічних перетворень має знаменитий лист цареві Олександрю I, написаний у березні 1801 р. Однією з основних ідей прогресивного вдосконалення системи державного управління, яку в обережній формі пропонує вчений, було обмеження самодержавства і запровадження виборних органів державної влади. Василь Каразін застерігав від загроз «самовладдя», наголошуючи, що тільки **демократичне управління**, спрямоване на досягнення спільного блага, є основою суспільної довіри, що, своєю чергою, «є життям промислів, матір'ю суспільних чеснот і джерелом благоденства» [1, с. 9]. Без довіри до правосуддя, зазначав В. Каразін, слова «громадянин» і «вітчизна» — порожній звук.

Існуючі державне господарство і фінанси мислитель характеризував як такі, що ведуть до банкрутства держави через збагачення купки вельможних осіб, і виступив за **створення міцної фінансової системи**, наголошуючи, що тільки стабільні фінанси спроможні забезпечити розвиток усіх галузей народного господарства, і перш за все промисловості. У численних зверненнях до уряду вчений-реформатор відстоював необхідність розвитку комерційного кредиту для потреб господарства. До головних напрямів державної діяльності, що мають бути забезпечені фінансовими ресурсами через механізм оподаткування, вчений включав правове забезпе-

чення прав власності як основи вільної господарської діяльності [1, с. 90]. Доцільнішим і ефективнішим за винаходження нових податків і повинностей для постійного примноження державних доходів В. Каразін вважав всемірне зменшення державних витрат. Він прямо пропонував обмежити всі урядові видатки, що не служать народній користі, й наголошував на необхідності **застосування принципу економії до державного господарства**, закликаючи царя «дорожити плодами кривавого поту підданих, покладеного на користь спільну» [1, с. 10], а також запровадити суворий облік і господарське розпорядження державним майном.

Автор проекту реформ закликав «задати правильний рух головним колесам державного потягу, — і всі решта підуть правильно». Серед таких «головних коліс» суспільного розвитку, на думку вченого, — не лише свобода, а і відповідальність, і громадська активність, що досягаються найперше освітою і відповідним вихованням. Найдосконаліші закони, зазначав він, залишаться без користі в народі розбещеному і темному. «Не кийок, удень і вночі владою піднятий, змусить виконувати закони, але набагато більш дієве власне переконання в їх користі. Таким чином закони будуть охоронятися мораллю і доброзвичайність — законами» [1, с. 11]. Ці положення про єдність і взаємозв'язок моральних устоїв, формального права і механізмів реалізації законів характеризують інституціональні підходи до трактування суспільної еволюції у поглядах ученого. Разом з тим вони вказують перспективний вектор трансформації українського суспільства задля досягнення консенсусу і єдності в реалізації стратегії відбудови України.

В. Каразін послідовно відстоював принцип економічного лібералізму як основу розвитку виробництва і торгівлі. Виступаючи за активну роль уряду у встановленні справедливих законів, забезпеченні ефективної системи управління державними фінансами, він водночас пропонував суттєво обмежити державну власність. На його думку, доцільним було б залишити у власності казни лише дикі степи і непрохідні ліси, а всі землі, придатні для господарського обробітку, передати в приватне володіння. Вчений-реформатор розробив проект часткової передачі й продажу казенної землі приватним особам, у тому числі — селянам. Він вважав, що тільки вільний селянин на власній землі може досягти високої продуктивності праці. Ідея приватизації землі й розвитку аграрного підприємництва пізніше була розвинута ним у контексті розроблення урядових засобів підвищення курсу національної валюти [1, с. 27].

ЗОВНІШНІ ПОЗИКИ І МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

Глибокий аналіз причин дестабілізації валютного курсу Василь Каразін здійснив на основі товарної концепції природи грошей. Головними причинами, що породжують коливання курсу, вчений визначив такі: знецінення грошей; підвищення попиту на іноземні товари і зростання імпорт-

ту; збільшення подорожей російської знаті за кордон і витрачання там значних коштів. Особливо Каразін наголошував на негативних наслідках іноземних кредитів для фінансово-грошової системи країни. Зовнішні позики, писав він, не лише потребують величезних коштів на сплату відсотків, а й підривають політичну самостійність держави: «Державні запозичення очевидно подіяли на курс, бо вони наочно продемонстрували слабкість нашої торгівлі, довівши її неспроможність забезпечувати ресурси, необхідні для надзвичайних потреб уряду, і необхідність, з якою ми завжди потребуватимемо іноземних торговців як своїх кредиторів» [1, с. 24—25]. Таким чином, учений не лише розкрив механізм формування і зміни валютного курсу, але показав перспективу розвитку зовнішньоторговельної й фінансово-кредитної політики, орієнтованої на боргове фінансування бюджетного дефіциту і зовнішні джерела інвестицій: «Борг породжує борг, — підсумовував В. Каразін, — це велика істина стосовно і окремих людей, і цілих держав» [1, с. 26].

Учений пропонував заходи фінансової стабілізації через регулювання асигнаційного обігу і аргументував положення про те, що єдиним надійним засобом зміцнення курсу національної грошової одиниці й позицій країни на зовнішніх ринках є розвиток власного виробництва, натомість збільшення кількості грошей у обігу (за висловом В. Каразіна, «образотворчого багатства», мовою оригіналу — «изобразительного богатства»), не підкріплене приростом продукції, породжує недовіру до грошової одиниці й розлад усієї господарської системи. Розглядаючи перспективи розвитку зовнішньоекономічних відносин у контексті виявлених тенденцій, Василь Каразін указав на загрозу інтервенції іноземних товарів і капіталів: «Чужоземці докладатимуть усіх зусиль, щоб, обтяжуючи вітчизняні наші підприємства, продовжити панування своєї промисловості» [1, с. 235]. Він наголошував, що міжнародне економічне суперництво є новою формою встановлення влади одних націй над іншими, тому для зміцнення економіки уряд повинен здійснювати протекціоністську політику захисту від іноземної конкуренції. Державне заступництво щодо **розвитку власної промисловості й заохочення до інтенсифікації сільського господарства**, на думку вченого, є найкращою політикою для зміцнення позицій країни в міжнародній торгівлі.

Ця думка Василя Каразіна залишається актуальною і через майже 200 років, адже відновлення й зростання національного виробництва є запорукою насичення внутрішнього ринку товарами, створення робочих місць, зростання доходів. Крім того, розвиток виробництва слугує дієвим запобіжником посилення імпортозалежності та чинником зміцнення економічної безпеки держави. Зокрема, серед актуальних напрямів державної політики України в період війни і під час повоєнної реконструкції економіки — стимулювання заміщення імпорту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства власним виробництвом, підтримка експортерів окремих видів продукції, які не порушують стан

продовольчої безпеки країни [9, с. 448—450], сприяння відновленню й зростанню конкурентоспроможності вітчизняних сільгоспвиробників.

Беручи до уваги, що в останні роки сільськогосподарський експорт забезпечував понад 40 % експортної виручки України, його підтримка і відновлення є одним з пріоритетних завдань зміцнення міжнародних позицій держави. Як зауважила Т. Осташко, «війна в Україні створила не тільки небезпечну ситуацію для країн, залежних від імпорту наших агропродовольчих товарів, а й ризики втрати експортних агропродовольчих ринків для України» [10, с. 32]. З одного боку, це посилює важливість відновлення і розвитку національного агропродовольчого виробництва, а з іншого — вказує на вразливість сировинної експортоорієнтованої моделі сільського господарства країни. З огляду на це, спрямування інвестицій для відновлення сільського господарства України має бути орієнтоване на максимальну переробку агросировини, галузеву диверсифікацію і розбудову агропромислового виробництва, відродження й розвиток тваринництва на власній кормовій базі.

Суголосною положенням В. Каразіна про розвиток прогресивних форм виробництва для зміцнення курсу національної грошової одиниці, стійкості економіки та її міжнародних позицій є ідея спрямування зовнішньої допомоги на відновлення економіки України в ті галузі, які забезпечують випуск високотехнологічної продукції, у тому числі її експорт. Як переконливо аргументує О. Пустовойт, «у повоєнний період міжнародна допомога виконує роль рушія високих темпів економічного зростання країн настільки, наскільки вона сприяє структурним змінам в економіці, що переводять виробництво із воєнних рейок на цивільні та перетворюють його із технологічно простого на технологічно складніше» [11, с. 91]. Тому визначення пріоритетних напрямів структурних зрушень у економіці є передумовою ефективного використання зовнішньої допомоги й уникнення посилення фінансової, інвестиційної і технологічної залежності від інших країн і міжнародних інституцій.

ІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ Й СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Модернізація господарства неможлива без упровадження технологічних і організаційних нововведень, практичного застосування знань у виробництві. Це глибоко усвідомлював Василь Каразін, ініціюючи створення в Харкові Філотехнічного товариства (1811 р.) як громадської організації для популяризації і господарського використання здобутків науки. Він писав щодо свого почину: «Думка про створення товариства, а саме в наших полуденних губерніях, не може називатися новою. Вона була зароджена разом з ідеєю створення в Харкові університету, що було подальшим розвитком планів задля добробуту України» [1, с. 186]. Заснування Філотехнічного товариства пов'язано з намаганням розворушити про-

вінційне оточення, активізувати його прогресивну частину і залучити до суспільно корисної діяльності. Як свідчать історичні документи, до кола обов'язків дійсних членів Товариства входило керівництво зразковими його заводами, серед яких були заводи із селітроваріння, винокуріння та ін. Разом з поміщиками в складі Товариства були також почесні члени, які допомагали своїми спеціальними знаннями з різних галузей наук [12]. Василь Каразін керував Товариством безкорисливо. Він не лише був найактивнішим у дослідницькій та винахідницькій справах, вів документацію і звітність, демонстрував результати власних експериментів, а й брав на себе левову частку у фінансуванні дослідів і виробничих проєктів. Відомий факт, що Каразін заклав власний маєток задля отримання коштів на реалізацію проєкту будівництва зразкового заводу [13].

Василь Каразін організував видання науково-публіцистичного щомісячника «Оголошення громаді від Філотехнічного товариства», на сторінках якого йшлося про неналежне ставлення суспільства до природних багатств краю, необхідність і вигідність раціонального використання земельних угідь, водойм, лісів. Учений-подвижник наполегливо закликав поміщиків стати провідниками технічного прогресу заради загального добробуту і розвитку господарства, агітував за впровадження нових технологій і агрокультур. Заможних і авторитетних людей В. Каразін запрошував стати членами Філотехнічного товариства, тим самим започаткувавши своєрідну техніко-інноваційну добродійність — адже фінансове сприяння меценатів могло забезпечити масштабування успішних проєктів. Неодноразово він звертався безпосередньо до царя в намаганні отримати підтримку у фінансуванні й організації інноваційних досліджень і експериментів [див. докл.: 14, с. 179].

Після років державної служби і подвижницької діяльності в царині розвитку народної освіти, що увінчалася відкриттям Харківського університету (1805), учений потрапив у опалу, був змушений повернутися до родинного маєтку Кручик і цілком присвятив себе винахідництву, організації та реалізації експериментально-дослідних проєктів.

Як палкий прихильник інтенсифікації сільського господарства Каразін економічно обґрунтував можливості й переваги **замкнутого безвідхідного циклу сільськогосподарського виробництва** [15, с. 189]. Його ідея, що цілком відповідає сучасній концепції рециклінгу (recycling), полягала в тому, щоб у селянському господарстві не лише вирощувалась аграрна продукція, а й максимально перероблялась. Повна утилізація відходів мала забезпечити ощадливе використання природних ресурсів і людської праці, до того ж ще й слугувати додатковим джерелом енергії. Зокрема, в умовах підвищення товарності сільського господарства вирощування і переробка такої популярної культури, як соняшник, на переконання Каразіна, могли забезпечувати не тільки виробництво олії, але й використання стовбурної частини рослин як палива, а золи від спалювання — для виробництва поташу.

У своєму маєтку В. Каразін побудував експериментальний завод з виробництва селітри — найважливішого компонента виробництва порошу. Селітроваріння — один з традиційних промислів Наддніпрянщини починаючи з XVI—XVII ст. [16, с. 42; 17, с. 57]. Проте виробництво цього стратегічного матеріалу вимагало значних витрат деревини як палива і води для випарювання. Вчений-винахідник замість звичайних печей на своєму заводі використовував так званий самовар-селітровар, експериментальний зразок якого був представлений у 1811 р. на одному із засідань Філотехнічного товариства. Цей винахід ученого давав можливість скоротити споживання води, бо замість неї безпосередньо в ємність заливався селітровий розчин [15, с. 189]. Крім того, такий метод селітроваріння давав значну економію палива.

Ще одним з напрямів винахідницької діяльності В. Каразіна було розроблення технологій консервування сільськогосподарської продукції. Важливість таких розробок, цінних з огляду на необхідність довготривалого зберігання сезонної продукції, була значно підсилена потребами в продовольчому забезпеченні армії. Результатом експериментів В. Каразіна став винахід парової сушарки. Завдяки використанню водяної пари овочі й фрукти залишалися чистими, зберігали свій смак і властивості. Його технологія виготовлення згущених харчових продуктів, виробництва м'ясних консервів з використанням термообробки і герметизації, що забезпечує тривале зберігання висококалорійних продуктів незалежно від температурного режиму, була проривом у забезпеченні армії, наукових експедицій, мандрівників та ін.

Масштаби і багатовекторність науково-дослідницької діяльності Василя Каразіна вражають. За його ініціативи і безпосередньої участі були створені зразкові в організаційно-технологічному відношенні підприємства з виробництва селітри, винокуріння, обробки шкіри, виготовлення продуктових концентратів і консервів; розроблений і впроваджений проєкт парового опалення для обігріву житлових будинків; розвинуті практичні ідеї щодо використання атмосферної електрики; започатковане створення мережі метеостанцій для систематичних і довготривалих спостережень за погодою, що в подальшому послужило основою для розвитку метеорології як точної науки. Більшість винаходів і нововведень, запропонованих В. Каразіним, мали значний економічний ефект і головне — відкривали нові можливості для розвитку господарства. Отже, його можна з упевненістю назвати не лише вченим і популяризатором науки, а й інноватором.

Глибоко розуміючи значення науки та інновацій для економічного розвитку, В. Каразін прагнув зробити поширення нових винаходів і впровадження наукових знань на практиці масовим явищем. Його ідеї щодо синергії знань і економічної активності для зміцнення господарства і добробуту дістали продовження в діяльності підприємців і промисловців на межі XIX і XX ст. Так, у 1890-х роках на Правобережній Україні при сільськогосподарських товариствах було створено низку на-

укових установ: лабораторію Київського товариства сільського господарства (1898) і контрольну насінну й хімічну станцію Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (1897). У 1901 р. було створено дослідний підрозділ Всеросійського товариства цукрозаводчиків [18, с. 223]. Метою цих інституцій було забезпечення підтриманого інвестиціями трансферу знань і технологій.

Сучасні виклики, що постали перед українською економікою, державою і суспільством, надали імперативного характеру завданням переходу до інноваційної моделі господарювання на основі продукування і впровадження нових знань.

РОЗВИТОК ОСВІТИ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Коли у 1801 р. уряд почав обговорювати питання про реорганізацію колегій у міністерства, Василь Каразін висунув ідею створення Міністерства народної освіти і надав проект його структури. Це міністерство, що не мало тоді аналогів у світі, було створене у вересні 1802 р. Варто зазначити, що розроблений ученим-реформатором проект університетського статуту, який визначав організаційно-управлінські принципи і навчально-педагогічні орієнтири його діяльності, став основою для Московського, Віленського, Харківського, Казанського, а пізніше і Петербурзького університетів. В. Каразін був призначений управителем справ міністерства, на цій посаді працював над навчальними планами і структурою середньої і вищої освіти, розробив «Загальний план гімназій», «Нарис статуту про суспільне виховання», де викладались основні положення про училища і університети, уклав «Попередні правила народної освіти», запропонував проект створення спеціального навчального закладу — жіночого училища для нижніх станів.

Важливою рисою науково-просвітницької і державно-управлінської діяльності В. Каразіна була його турбота про подолання станових бар'єрів у доступі до знань. Він ставив за мету створення такої системи освітніх закладів, яка забезпечить можливості здобуття базової і якісної фахової освіти представникам простих верств населення. Тому, крім розширення мережі парафіяльних шкіл, він запропонував розбудовувати мережу шкіл ремісничого, агрономічного, кравецько-шевського спрямування, які згодом стали прообразом реальних училищ. Таким чином, він доклався до **створення системи підготовки фахівців для розвитку виробництва й торгівлі** в умовах активного формування внутрішнього ринку і зародження промислового підприємництва.

Усвідомлюючи значення популяризації освіти як основи людського розвитку і модернізації економіки, В. Каразін ініціював створення «Щомісячника творів про успіхи народної освіти» — спеціального друкованого органу Міністерства народної освіти. Завданням періодичного ви-

дання було не лише поінформування громадськості про діяльність міністерства, а, насамперед, виховання моральності, духовності й підвищення престижу наукової і освітньої діяльності.

На думку В. Каразіна, загальна початкова освіта і якісна вища освіта є запорукою розвитку продуктивних сил народу. Освіта забезпечує оволодіння знаннями, які примножують можливості раціонального домоводства — управління й організації господарства на рівні як окремого помістя чи підприємства, так і економіки країни. Подібно до того, як грамотні інженери й техніки можуть забезпечити технічний прогрес виробництва, так правники й економісти є інженерами організації соціального життя. Роль освіти він убачав не лише в підготовці фахівців для конкретних галузей виробництва і суспільної діяльності, він усвідомлював виховну роль освіти, її значення для формування національної еліти, запровадження прогресивних змін у суспільній свідомості й соціальній поведінці. У його праці «Попередній нарис про Харківський університет» наголошується, що університет готуватиме юнаків до громадських і державних посад. Будуть викладатися науки, які відкриють шлях гідним заняттям з різних галузей, а також готуватимуть розум студентів до подальшого пізнання [1, с. 523]. Для розуміння морального кодексу В. Каразіна знаковою є «Промова про істинну й хибну любов до Вітчизни», у якій гуманіст-просвітитель розглядав патріотизм як основу блага Батьківщини, стверджуючи, що любов до людей — це дієве прагнення покращити їхнє життя, любов до рідного краю — це застосування для його розвитку й процвітання всіх своїх сил [1, с. 365]. Освіта й наука є засобами примноження цих сил, вони відкривають можливість зробити більше для свого народу.

На думку історика, представника української наукової діаспори І. Лисяк-Рудницького, роль Василя Каразіна як засновника Харківського університету була ключовою в початковій, зародковій стадії становлення новітньої української нації [19, с. 208]. Адже він заклав основи **формування української науково-технічної інтелігенції** — освіченої, активної, відповідальної за майбутнє свого краю. Сьогодні настав час перевірки громадянської зрілості національної еліти. Від її фахової компетентності й спроможності залежать стан економіки, консолідованість суспільства, забезпечення армії, захист державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Перспективи реконструкції економіки великою мірою визначаються станом і динамікою людського потенціалу. Тому трансформація системи освіти з урахуванням можливостей і обмежень, детермінованих умовами війни, а також з орієнтацією на завдання відновлення економіки і життєвого простору України є одним з ключових напрямів збереження й примноження потенціалу відбудови. Життєво важливими пріоритетами мають бути підготовка фахівців інженерних спеціальностей, удосконалення фундаментальної освіти з природничих і технічних наук, формування системи освіти протягом життя для забезпечення потреб ринку праці в умовах динамічних змін економіки.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ

У це важко повірити, але ще на початку XIX ст. В. Каразін аналізував кліматичні зміни і можливості господарської діяльності для зменшення їх негативного впливу. В статті «Про важливість лісівництва» (1817) він, зокрема, писав: «Клімат полуденних губерній Росії відчутно змінився менш як за півстоліття. <...> В Ізюмі, у Чугуєві, в Охтирці та інших монастирях України, де тільки був насаджений виноград, він досягав повністю» [1, с. 420—421]. Для зменшення загрози кліматичних змін у південних українських губерніях учений усіляко пропагував насадження лісів, «ставши одним із піонерів степового лісорозведення на теренах Російської імперії» [20, с. 390]. Варто зазначити, що період кінця XVIII — першої половини XIX ст. ознаменувався інтенсивним знищенням лісів унаслідок активного розвитку деревообробного, поташного і селітряного промислів, а також переходу до промислового виробництва паперу і скла, гуральництва, цукроваріння, металообробки, де як паливо також використовувалася деревина [16, с. 70—71]. При цьому поодинокі спроби штучного лісорозведення, здійснені на початку XIX ст., ще не набули систематичного характеру.

Разом з тим успіхи природничих наук і досвід їх практичного застосування в сільському і лісовому господарстві, користуванні гідроресурсами відкривали великі можливості для зменшення негативного впливу кліматичних змін, а також **урахування неминучих змін при плануванні й організації господарської діяльності**. В. Каразін опублікував низку праць, присвячених цій проблематиці, зокрема: «Про важливість лісівництва, найбільше для Росії» (1817), «Про обсаджування доріг деревами» (1818), «Ще деякі зауваги про Слобідсько-Українську губернію» (1820), «Про лісівництво чи лісорозведення» (1838) та ін. Вчений аргументував позитивний вплив лісів на клімат і водний баланс річок, наголошував на неприпустимості споживацького ставлення до природних багатств як невичерпного джерела виробничих ресурсів, закликав до природоохоронної діяльності, а саме: обсадження деревами балок і ярів, заліснення степових, а особливо — не придатних для ведення сільського господарства піщаних просторів [20, с. 390—391]. Він органічно поєднав екологічні питання з економічними, тим самим започаткувавши ідеологему відповідального природокористування як основу сталого розвитку.

Сучасні кліматичні зміни створюють суттєві виклики не лише для господарської діяльності, а й для національної продовольчої безпеки. Докорінно змінюються еколого-господарський профіль і виробнича спеціалізація регіонів України, особливо півдня і південного сходу. Після підриву російськими окупантами греблі Каховського водосховища загроза опустелювання величезних сільськогосподарських територій, які традиційно були житницею України й основою нашого зернового експорту, стала реальністю. Крім того, постраждали гідроресурси України як база забезпечення водою населення, завдано непоправної шкоди екосистемі

Чорного моря¹. За таких умов ідеї Каразіна щодо спрямування господарської діяльності на протидію руйнівним для життєвого середовища кліматичним змінам стають прямою вказівкою до дій.

Результати комплексного дослідження, проведеного Робочою групою НАН України з аналізу наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС, засвідчують необхідність і можливість розроблення прогнозів подальшого розвитку ситуації і підготовки пропозицій за різними можливими сценаріями². Отже, з урахуванням наслідків руйнування для цивільної і житлової інфраструктури підтоплених населених пунктів, сільського і рибного господарства, транспортної інфраструктури, питного водопостачання регіону, енергетичної системи України і промисловості, Каховської меліоративної системи і сільського господарства півдня України, а також орієнтує на прогнозні оцінки впливу можливих сценаріїв відбудови греблі на міграційні процеси, санітарно-епідеміологічну ситуацію в постраждалих регіонах, народжуваність, зайнятість, доходи і якість життя населення, доцільно виробити стратегію структурних змін економіки регіону, трансформації територіально-виробничої інфраструктури, відповідні механізми організаційно-управлінського, кадрового, фінансового забезпечення мінімізації втрат. Разом з тим, як пропагував В. Каразін у своїй концепції «Домоводства» [5, с. 1—35], господарська діяльність має покращувати умови життя людей без шкоди для довкілля, збільшувати економічний потенціал, підтримуючи екологічну систему. Отже, урахування чинника кліматичних змін є важливим складником розроблення стратегії відбудови і, зокрема, прийняття рішень щодо управління річковими басейнами.

ВИСНОВКИ

Василь Назарович Каразін є одним з найяскравіших представників вітчизняної інтелектуальної еліти кінця XVIII — першої половини XIX ст. Його новаторські ідеї і практична діяльність як просвітителя-реформатора, громадського діяча і вченого-винахідника є орієнтиром у виробленні й реалізації сучасної національної стратегії модернізаційної відбудови економіки України і відновлення соціогуманітарного простору.

Учений виступив з обґрунтуванням розвитку «Домоводства» — концепцією національного господарства, на кілька десятиліть випере-

¹ Міндовкілля: Україна не відступить від мети створення міжнародної робочої групи з дослідження впливу підризу Каховської ГЕС на Чорне море. росія має відповісти за незаконні дії. *Урядовий портал*. 2023. 03 лис. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-ukraina-ne-vidstupyt-vid-mety-stvorennia-mizhnarodnoi-robochoi-hrupy-z-doslidzhennia-vplyvu-pidryvu-kakhovskoi-hes-na-chorne-more-rosiia-maie-vidpovisty-za-nezakonni-dii> (дата звернення: 20.11.2023).

² Четверте засідання робочої групи НАН України з аналізу наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС. *Національна академія наук України*. 2023. 08 вер. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10500> (дата звернення: 20.11.2023).

дивши всесвітньо відомого німецького вченого-економіста Ф. Ліста. Основні положення запропонованих В. Каразіним проектів містять рекомендації щодо розвитку промислового виробництва, інтенсифікації сільського господарства, боргової та зовнішньоторговельної політики, удосконалення законодавства з метою активізації внутрішніх чинників економічного прогресу. В. Каразін виступав послідовним прихильником ліберального курсу економічного поступу на засадах законності, розкріпачення продуктивних сил народу і технічної модернізації. Його подвижницька діяльність у царині створення й розвитку системи народної освіти засвідчує глибоке усвідомлення ролі наукових знань і фахової підготовки для розбудови господарства, зростання народного добробуту, зміцнення міжнародних конкурентних позицій і забезпечення національної перспективи.

Ідея формування замкненого безвідхідного циклу сільськогосподарського виробництва, якій була підпорядкована дослідницько-експериментальна діяльність В. Каразіна, вказує на перспективний шлях поєднання екологічних і економічних пріоритетів відбудови й подальшого розвитку України. Обґрунтування вченим можливості й необхідності господарської діяльності задля зменшення негативного впливу кліматичних змін є орієнтиром для відновлення звільнених територій, структурних змін економіки і стратегічного управління ресурсами й природокористуванням на парадигмальних засадах сталого розвитку.

Статтю підготовлено в рамках виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (державний реєстраційний № 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Каразін В.Н., Багалеї Д.И. Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Ред. и сост. Д.И. Багалеї. Харьков. ун-т. Харьков, 1910. 926 [1] с. URL: <http://ecriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/352>
2. Мельникова О.М. Науково-просвітницька та управлінська діяльність В.Н. Каразіна (1773–1842 рр.). Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2014. 22 с.
3. Хрідочкін А.В. Суспільно-політичні погляди В.Н. Каразіна. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ, 2001. 17 с.
4. Николаєнко Н.О. Громадсько-політична діяльність та державницькі ідеї В.Н. Каразіна. Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2004. 207 арк.
5. Каразін В.Н. Речь о необходимости в настоящих обстоятельствах усилить домоводство, произнесенная в Харькове 13-го января 1813 г. в торжественном собрании Филотехнического общества Василием Назаровичем Каразиным. *Вестник Европы*. 1813. № 1. Ч. 67. С. 1—35.

6. Каразин В.Н. Речь о пользе просвещения в домоводстве, говоренная в Харькове августа 18-го 1811 г. в публичном собрании Филотехнического общества Василием Назарьевичем Каразиним. *Вестник Европы*. 1811. № 1-2. Ч. 20. С. 259—290.
7. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наукова доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcja-povojennoj-economiky.pdf>
8. Дідківська Л.В. Зарубіжний досвід та національні традиції для повоєнного відновлення сільських територій та аграрного виробництва України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2023. Вип. 56. С. 44—61.
9. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи. Міжн. кол. моногр. Голова редкол. — В.В. Небрат. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2023. 571 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>
10. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 26—37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>
11. Пустовойт О.В. Повоєнна економіка України: міжнародна допомога та політика зростання. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 75—98. <https://doi.org/10.15407/eipr.2022.03.075>
12. Майструк О.М. Василь Каразин і Філотехнічне товариство (20-ті роки XIX ст.). *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_8.
13. «Про выдачу статскому советнику Каразину из Приказа общественного призрения денег под залог имения». ДАХО. Ф. 3. Оп. 19. Спр. 619.
14. Небрат В. Реформаторські ідеї та подвижницька діяльність Василя Каразина для розвитку економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2023. Вип. 56. С. 170—188.
15. Баличева Л.В., Юрченко Л.І. Василь Назарович Каразин — невизнаний новатор-винахідник. *Вісник аграрної історії*. 2019. № 27-28. С. 188—193.
16. Небрат В.В., Горін Н.О., Сливка Т.О. та ін. Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин. Моногр. За ред. В.В. Небрат. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2021. 528 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Istorychni-determinanty.pdf>
17. Небрат В.В., Супрун Н.А., Горін Н.О. та ін. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз. Моногр. За ред. В.В. Небрат. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. 532 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf>
18. Водотика Т. Простір можливостей: Україна в добу заліза та пари. Вид. 2-ге. Київ, ТОВ «Видавництво «Кліо», 2018. 240 с.
19. Лисяк-Рудницький І. Каразин і початки українського національного відродження. *Історичні есе*. Київ, 1994. Т. 1. С. 203—220.
20. Вовк О.І. Внесок В.Н. Каразина у розвиток лісівництва. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Матеріали міжнар. 19 наук.-теор. конф. студ. і аспір. (Харків, 8–9 квітня 2014 р.). Харків, 2014. С. 389—391. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/064e50b5-9b92-42e3-be80-616809712419/content>

Надійшла 27.11.2023

Прорецензована 29.11.2023

Підписана до друку 30.11.2023

REFERENCES

1. Karazin V.N., Bagaley D.I. Works, letters and papers of V.N. Karazin, collected and edited by prof. D.I. Bagaley. D.I. Bagaley (editor and compiler). Kharkov, 1910. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/352> [in Russian].
2. Melnikova O.M. Scientific and managerial activity of V.N. Karazin (1773-1842). PhD Thesis (Pedagogics). Uman, 2014 [in Ukrainian].
3. Hridochkin A.V. Social-political views by V.N. Karazin. PhD Thesis (History). Dnipropetrovsk, 2001 [in Ukrainian].
4. Nikolaenko N.O. Social-political activity and state ideas of V.N. Karazin. PhD Thesis (Political Science). Mykolayiv, 2004 [in Ukrainian].
5. Karazin V.N. A speech on the need in the present circumstances to strengthen home economics, delivered in Kharkov on January 13, 1813 at the ceremonial meeting of the Philotechnical Society by Vasiliy Nazarievich Karazin. *Herald of Europe*, 1813, No. 1, part 67, pp. 1-35 [in Russian].
6. Karazin V.N. A speech on the benefits of education in home economics, given in Kharkov on August 18, 1811 at a public meeting of the Philotechnical Society by Vasiliy Nazarievich Karazin. *Herald of Europe*, 1811, No. 1-2, part. 20, pp. 259-290 [in Russian].
7. Recovery and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv, 2022. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf> [in Ukrainian].
8. Didkivska L. Foreign experience of post-war rural territory and agricultural recovery for Ukraine's reconstruction. *History of economics and economic thought of Ukraine*, 2023, Vol. 56, pp. 44-61 [in Ukrainian].
9. Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives. V.V. Nebrat (Chairperson of Editorial Board). Kyiv, 2023. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf> [in Ukrainian].
10. Ostashko T. Ukraine's agricultural export in the conditions of war and the ways of its recovery. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 5, pp. 26-37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026> [in Ukrainian].
11. Pustovoit O.V. Ukraine's post-war economy: international aid and growth policy. *Economics and forecasting*, 2022, No. 3, pp. 75-98. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.075> [in Ukrainian].
12. Maystruk O.M. Vasyl Karazin and the Philotechnical Society (20s of the 19th century). *Academic Bulletin of Donbas*, 2013, No. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_8 [in Ukrainian].
13. On granting money to State Councilor Karazin from the Public Charity Department against an estate as the security. State Archive of Kharkiv Oblast, fonds 3, box 19, folder 619 [in Russian].
14. Nebrat V. Reforming ideas and movement activities of Vasyl Karazin for economic development. *History of economics and economic thought of Ukraine*, 2023, Vol. 56, pp. 170-188 [in Ukrainian].
15. Balycheva L.V., Yurchenko L.I. Vasyl' Nazarovich Karazin — unrecognized innovator and inventor. *Bulletin of agrarian history*, 2019, No. 27-28, pp. 188-193 [in Ukrainian].
16. Nebrat V.V., Gorin N.O. et al. Historical determinants of Ukraine's inclusion in the system of international economic relations. V.V. Nebrat (Ed.). Kyiv, 2021. URL:

- <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Istorychni-determinanty.pdf> [in Ukrainian].
17. Nebrat V.V., Suprun N.A., Horin N.O. et al. Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis. V.V. Nebrat (Ed.). Kyiv, 2019. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf> [in Ukrainian].
  18. Vodotyka T. Space of opportunities: Ukraine in the age of iron and steam. 2nd ed. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
  19. Lysyak-Rudnytsky I. Karazin and the beginnings of Ukrainian national revival. In: Lysyak-Rudnytsky I. Historical essays. Kyiv, 1994, Vol. 1, pp. 203-220 [in Ukrainian].
  20. Vovk O.I. V.N. Karazin's contribution to the development of forestry. In: Proc. of 19th International Scientific Theoretical Conference for Students and PhD Students (Kharkiv, April 8-9, 2014). Kharkiv, 2014, pp. 389-391. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/064e50b5-9b92-42e3-be80-616809712419/content> [in Ukrainian].

Received on November 27, 2023

Reviewed on November 29, 2023

Signed for printing on November 30, 2023

Viktoriiia Nebrat, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,
Head of the Department of Economic History
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasna Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

SCIENTIFIC HERITAGE OF VASYL KARAZIN
FOR RECOVERY AND STRENGTHENING OF UKRAINIAN
ECONOMY (to the 250th anniversary of his birth)

250 years have passed since the birth of Vasyl Karazin (1773-1842), but his scientific legacy retains its value and relevance for solving modern problems. Thus, in the context of the tasks of the post-war reconstruction of Ukrainian economy, his ideas are important, particularly those concerning the strengthening the national economy through the development and technological modernization of production, protecting the internal market and encouraging the industrial processing of agricultural raw materials, stimulating innovation and improving education for modernization and increasing the competitiveness of the economy, taking into account environmental parameters and focusing economic activity on reducing the negative impact of climate change.

The following major areas of V. Karazin's state and public activity are revealed: 1) development of the reforms of public administration, land ownership, and land use, the institutional support for freedom of economic activity and development of entrepreneurship, the means to strengthen the national monetary unit rate and stabilize money circulation; 2) substantiation of the importance of education, science, and innovative activities as drivers of economic development and social progress; development of the legislative and regulatory framework for the creation of a public education system and ensuring access to knowledge for all strata of society; initiation and organizational support for the creation of Kharkiv University as a center for training the national scientific and technical elite; 3) organization and popularization of experimental research activi-

ties for technological modernization of agricultural production, development of local industry, improvement of people's welfare; founding of the Philotechnical Society; implementation of zero-waste production principles in agriculture based on his original experimental developments and the use of the latest technologies.

It is argued that by developing economic policy measures aimed at the preservation, effective use, and augmentation of natural and economic potential, foreseeing the growing role of knowledge in social development, Vasyl Karazin became the harbinger of the human-centric economic paradigm. His innovative economic, scientific, educational, and public activities should serve as a beacon for the modern national elite of Ukraine.

Keywords: *Vasyl Karazin; history of Ukrainian economic thought; the "home economics" concept; the economic role of the state; protectionism; innovations; human potential for reconstruction; climate change; reconstruction strategy.*